

De ‘jongens’ van Bontekoe?

Over nut en noodzaak van mondiale geschiedenissen van kolonialisme en arbeid

Matthias van Rossum

TSEG 23 (2): 107–134

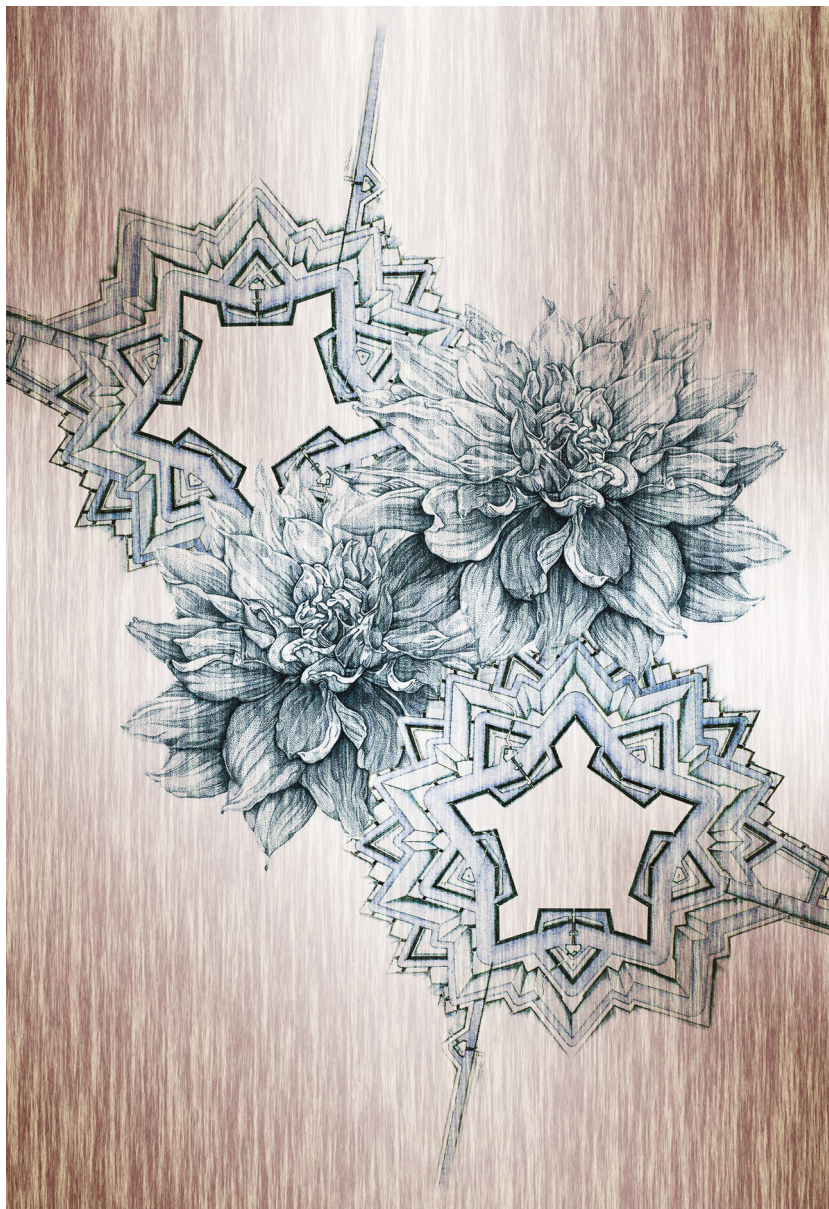
DOI: <https://doi.org/10.52024/551zv917>

Abstract

This text is the inaugural lecture given by Professor Matthias van Rossum for the professorship by special appointment on *Global Histories of Labour and Colonialism* at the Radboud University. The professorship is established by the International Institute of Social History (IISH), part of the Royal Dutch Academy of Sciences (KNAW), where he works as senior researcher since 2016. Van Rossum is involved in several large research and infrastructure projects addressing the history of slavery, slave trade, labour, and colonialism. In his inaugural lecture, he argues for the need for source-based global social and labour histories to critically revisit lingering dogmas that stem from colonial legacies and elite history writing, and to reconstruct narratives of the past that can shape our understanding of the world and build bridges.

‘Hajo liep te dromen. Het was hem, of deze weg naar een sprookjesland moest voeren, naar de verborgen schatkamers van de tropennatuur. Nu sloten de boomkronen zich weer boven hun hoofden ineen; het pad gleed een schemering van groen binnen. Hoe stil werd het! Je hoorde je eigen adem. Hoe warm en vochtig was de lucht hier; hoe sterk rook je de bloemen...’

Misschien kent u deze tekst, omdat u het als kind gelezen heeft. Of misschien komt het gewoon bekend voor als een van die beelden die steeds terugkeren in (populaire) cultuur. Het is zomaar een passage uit *De scheepsjongens van Bontekoe* van Johan Fabricius uit 1924.

*Illustratie 1 Beatrice Glow, Dahlia X Citadelle de Lille (Flowers and Forts Series) 2019.
(Copyright by the artist)*

Het leidt tot de vraag hoe sterk deze verhalen eigenlijk vorm hebben gegeven aan de dromen van vandaag? Want als u Bontekoe niet gelezen heeft, heeft u wellicht de film uit 2007 gezien, of heeft u als kind één van die vele andere varianten van overgeërfde heroïsche zeeliedenverhalen, ontdekkingsreizen of oriëntalistische beschrijvingen van buiten-Europese culturen tot u genomen.¹ In mijn geval was dat als kind die andere maritieme klassieker, *Paddeltje* van Johan Been uit 1908.

Tussen nachtmerries en kinderdromen

De echo's van deze verhalen weerklinken nog altijd. In dromen van tropische oorden, in kinderdromen van verre avonturen, maar ook in nostalgische koortsdromen die ontstijgen uit vormen van nationalisme die dit land altijd groter hebben laten lijken, en haar koloniale verleden altijd kleiner. We vinden ze terug in populaire cultuur, de samenleving en wetenschap, en in de wisselwerking daartussen. En juist daarom is het misschien wel net zo belangrijk om ons af te vragen: waarom zouden die jongens van Bontekoe eigenlijk alleen terugkomen in onze dromen – waarom zijn diezelfde jongens niet in onze nachtmerries te vinden?

Deze oratie neemt u mee in een verkenning van de wijze waarop nachtmerries dromen worden – aan de hand van het verhaal van Bontekoe – om stil te staan bij de werking van het historisch vakgebied – en als manier om duidelijk te maken wat ik zie als opdracht voor de mondiale geschiedschrijving, en de poging om daar in deze leerstoel aan bij te dragen. Dat zal ik doen aan de hand van het centrale idee dat wij als historici, nog explicieter dan we in onze dagelijkse werkzaamheden gewend zijn, het vliegwieltje van de drieslag van *deconstructie*, *analyse* en *reconstructie* zouden moeten hanteren om de historische wetenschap als discipline, in samenspel met haar waarde voor de samenleving, vooruit te helpen.

¹ Zie ook de kritische herijking door Graeber en Wengrow van de kennisuitwisseling tussen Europese en niet-Europese samenlevingen, met name Noord-Amerikaanse inheemse bevolkingen, en vooral ook de vervorming van latere beeldvorming en kennis daarvan. David Graeber en David Wengrow, *Het begin van alles: een nieuwe geschiedenis van de mensheid* (Amsterdam 2022). Het debat over dit boek duurt voort, maar ook de historiografie waarmee Graeber en Wengrow proberen te breken laat zien dat de beschrijvingen, literatuur en denkbeelden die uit de koloniale expansie voortkwamen diepgaand vormgegeven hebben aan Europese wereld- en zelfbeelden.

De/con/structie

Nachtmerries

Laten we ten behoeve van de deconstructie eerst teruggaan naar het verhaal van Willem IJsbrandszoon Bontekoe, en wel door het uitgegeven reisjournaal van hemzelf. Hij vertelt: 'We hadden [...] een paar honderd Chinezen aan boord; [en] waren bang dat ze ons zouden overmeesteren, want zoals gezegd waren we maar vijftig gezonde mannen sterk.'² We 'lieten [dus] de mannen voortdurend met de sabel opzij lopen [...]. 's Nachts lieten we al de Chinezen in het ruim [...], zetten een stut boven op het luik en [daar] hielden vijf of zes man de wacht met getrokken sabel. 's Morgens [...] lieten [we] de Chinezen boven komen om hun behoefte te doen en dergelijke, waardoor het aan boord krioelde van de mensen'. We lezen hier in de stijl van een spannend jongensboek over een scene die uit een afschrikwekkend theaterstuk had kunnen komen. Zo vernemen we over de omstandigheden van honderden gevangen, geroofde Chinese dorpelingen, die waren samengepakt op het schip *Groningen* in november 1622.

De gebeurtenissen waarover Bontekoe vertelt, waren onderdeel van een VOC-expeditie naar de Zuid-Chinese kust. Een oer-Hollandse expeditie, geleid door Cornelis Reyerszoon uit Gouda, uitgestuurd door Jan Pieterszoon Coen uit Hoorn, waar ook Bontekoe vandaan kwam. Vader Bontekoe kwam uit Westzaan.³ Na een mislukte aanval op het Portugese Macau was de expeditie overgegaan op het tweede deel van hun opdracht: aanvallen op dorpen en schepen langs de Zuid-Chinese kust.

Het verslag van Bontekoe is hier juist droog en toont de voortdurende herhaling van onmenselijkheden waaruit oorlogen bestaan. We 'zagen daar twee grote dorpen' en 'besloten een en ander te verwoesten'. 'We voerden nog een landing uit en plunderden nog een dorp en staken dat, evenals het voorgaande, in brand.' Gevluchte bewoners vochten terug, 'met zulk een afgrijselijk geroep en geschreeuw alsof de wereld verging.' Bontekoe vertelt: 'We voeren af en aan en namen alle Chinezen die we krijgen konden.'⁴

2 Hertaald door Lennaert Nijgh met medewerking van onder meer maritiem historicus Piet Boon. Willem Ijsbrantsz. Bontekoe (bewerkt door Lennaert Nijgh), *Het journaal van Bontekoe. De gedenkwaardige beschrijving van de reis naar Oost-Indië van schipper Willem Ijsbrandtsz. Bontekoe uit Hoorn, in de jaren 1618 tot en met 1625* (Schoorl 1989) 85.

3 François Valentijn, *Oud en Nieuw Oost-Indiën vervattende een naaukeurige en uitvoerige verhandelinge van Nederlands mogentheyd in die gewesten*, deel 4.2 [China] (Amsterdam 1727) 7-9.

4 Bontekoe (Nijgh), *Het journaal*, 74, 85; Zie ook: Nationaal Archief, Den Haag, Archief van de VOC, 1.04.02, inv. 5049. Bontekoe was remonstrant volgens Nijgh.

Illustratie 2 Verbeelding van een de aanvallen op de Zuid-Chinese kust waaraan Bontekoe deelnam (1622)

(Bron: Valentijn, *Oud en nieuw Oost-Indiën*, deel IV, III, p. 45.)

De omstandigheden moeten verschrikkelijk zijn geweest: de schippers klaagden dat de sterfte van de gevangenen tot grote stank leidde.⁵ De overlevenden werden naar de Pescadores gebracht, een eilandengroep voor de kust van Taiwan. 'Daar werden ze allemaal twee aan twee aaneen geketend' voor het bouwen van een fort. En toen ze daarvoor niet meer nodig waren werden ze naar Java gedeporteerd. In Bantam werden 1.400 van de gevangengenomen Chinese dorpelingen daadwerkelijk als slaven verkocht, waarschijnlijk om net als veel andere slaafgemaakten in de peperproductie in de regio te worden ingezet.⁶

5 NL-HaNA, VOC, inv. 1081, scan 272. Zie ook de transcripties ontwikkeld door het GLOBALISE project, van het Huygens Instituut, Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis en partnerorganisaties, alhier: https://transcriptions.globalise.huygens.knaw.nl/detail/urn:globalise:NL-HaNA_1.04.02_1081_0272

6 Valentijn, *Oud en nieuw Oost-Indiën*, deel 4.2, 46; William Campbell, *Formosa under the Dutch* (Londen 1903) 31. Blussé heeft het overigens over een verplaatsing 'als koelies', Leonard Blussé, 'Eerste vingeroefeningen in handelsdiplomatie', in: E.B. Locher Scholten (red.), *Hof en handel. Aziatische vorsten en de VOC, 1620-1720* (Leiden 2004).

Echo's uit het verleden

Het verslag geeft een duidelijk beeld: het beeld van koloniale oorlogen, mensenroof, totslaafmaking. Het zijn beelden van destructie die botsen met lang gevestigde constructies waarin de VOC de vorm kreeg van een 'koopman in Azië', of in bijgestelde vorm als 'diplomaat', multicultureel bedrijf of – langzaam iets verdergaand – 'imperiaal netwerk'. Hoe kan dat? Was deze informatie dan zo onbekend? Of was deze kant van de Compagnie dan zo marginaal? Integendeel. De donkere beelden van oorlogsgruwelen, de meedogenloze karaktertrekken van de VOC, waren ook in de zeventiende eeuw al bekend. Zo vinden we via het digitale infrastructuurproject *GLOBALISE*, dat vijf miljoen scans van de Overgekomen Brieven en Papieren serie uit het VOC-archief doorzoekbaar maakt,⁷ met gemak het bezoek terug van de (overigens niet onbekende) Chinese gezanten Wangsan en Tansouwing, die namens de gouverneur van Fujian in Batavia hun formele beklag deden over de aanval en mensenroof.⁸ Maar ook in Europa, in de Republiek, was dit bekend. Het reisjournaal van Bontekoe maakt geen geheim van de gewelddadigheden. Het werd in 1646 voor het eerst uitgegeven door de Hoornse uitgever Jan Jansz Deutel, die het verhaal samenstelde op basis van anekdotes en papieren van Bontekoe, die gedeeltelijk ook in het VOC-archief zitten.⁹ Deutel bracht religieuze morele motieven aan, zoals Bontekoe die vanaf een berg zijn schepelingen naar de verlossing leidt, maar verwaarloosde de sensationele elementen niet. Het werd een zeventiende-eeuwse bestseller. De herdrukken volgden elkaar op. De uitgaven werden steeds goedkoper en toegankelijker voor bredere groepen lezers. Het leidde tot wat 'een heuse Bontekoe-rage' is genoemd.¹⁰ Een rage die tot in de eeuwen daarna doorklonk.

En zo werd het reisjournaal niet alleen een bouwsteen voor wat lezers in de Republiek te weten konden komen over het wrede

7 Zie voor meer informatie: <https://globalise.huygens.knaw.nl/>. Voor meer tekstherkenning van VOC- en andere koloniale archieven, zie ook de website van de gezamenlijke slavernijprojecten op het IISG: <https://voices.iisg.nl/sourceslab/>.

8 J.E. Heeres, *Dagh-Register gehouden int Casteel Batavia vant passerende daer ter plaetse als over geheel Nederlands-India anno 1624-1629* (Den Haag 1896) 2; Zie ook: Coen, *Bescheiden*, I, 765 en Blusse, 'Eerste vingeroefeningen'.

9 Karel Bostoën, 'Held in een bloedstollend drama', in: K.J. Bostoën et al. (red.), *Bontekoe. De schipper, het journaal, de scheepjongens* (Zutphen 1996) 41-52.

10 Binnen een jaar verschenen maar liefst drie officiële drukken in Utrecht en Rotterdam. In 1648 kwam Deutel daarom al met een gewijzigde druk. Nog vóór 1670 waren 25 verschillende drukken uitgebracht. Garrelt Verhoeven, 'Het verhaal van een boek, 1646-1996', in: Bostoën et al, *Bontekoe*, 53-80, aldaar 55, 58, 62.

Illustratie 3 Prent van het Bontekoe verhaal, Casparus Lootsman, 1689-1711
(Bron: Rijksmuseum, RP-P-OB-47.253.)

Nederlandse optreden overzees, maar gaf het ook vorm aan de verzachtende verbeeldingen. Want het was dit reisjournaal dat aan de basis lag voor het klassieke jongensboek van Fabricius. Dat werd nog sterker een versie van het verhaal waarin – naast enkele voorvallen in Batavia – vooral de *itinerario* – de heen- en terugreis centraal zou staan. Een vertekening die de maritieme geschiedschrijving, en de maatschappelijke verbeelding, tot op de dag van vandaag beheerst.

Het werd een gekuiste versie waarin de rooftochten langs de Chinese kust niet meer voorkwamen. Een versie die voortbouwde op eerdere romantiseringen waarin de lens van scheepsjongens gebruikt werd om een sensatiebelust perspectief op het Nederlandse zeevarende verleden te bieden.¹¹ De religieuze motieven maakten plaats voor een heroïsche leidraad. En een geschiedenis van verovering en totslaafmaking verwerd zo tot een heldhaftig jongensboek.

Niet toevallig was het journaal uitgegeven op het hoogtepunt van de expansiepolitiek van de VOC en Republiek.¹² En niet toevallig kwamen

¹¹ Rammelt Daalder, 'Daar zit een jongensboek in!', in: Bostoen et al, *Bontekoe*, 81-92.

¹² Een wereldwijde politiek van expansie, die zich uitstrekte van Banda tot Taiwan, van Java tot Malakka en Sri Lanka, maar ook Zuid-Afrika, Zuid-India, Brazilië, de Caraïben, Noord-Amerika en de vele plekken waar mensen tot slaaf werden gemaakt, onder meer in West-Afrika, Oost-Afrika, Madagaskar, Zuid- en Zuidoost Azië.

de latere jongensboekversies over de 'schatkamers van de tropennatuur' tot stand tijdens het uitdijende, intensiverende en steeds verder gemaskeerde hoogtij-kolonialisme, waar een schrijver als Fabricius – zelf in 1899 in Bandung geboren – maar al te bekend mee was.¹³

Koloniale vertekeningen

Bontekoe werd zo onderdeel van het opschonen van het verleden, van het proces van uitlichten, hervormen en vergeten dat al sinds de zeventiende eeuw plaatsvindt. Een proces dat laat zien dat de gelaagde vertekeningen uit het verleden niet vrijblijvend doorwerken in het heden. En dat dit dieper gaat dan alleen de vertroebelingen van negentiende-eeuws nationalisme: het gaat in wezen om de constructie van historische kennis zelf, en de rol van de historiografie daarin.

Voor het koloniale verleden geldt bij uitstek dat narratieven, die in dat verleden dienden om de koloniale expansie impliciet en expliciet te rechtvaardigen, op veel manieren bepalend zijn gebleven voor de maatschappelijke en academische kaders waarin historische kennis wordt overgeleverd. En dat raakt direct aan het begrip van dat verleden zelf. Bijvoorbeeld het zelfbeeld waarin Nederland lang als 'kleine' of zelfs 'goedaardige' koloniale macht is neergezet. Het raakt daarmee ook aan bredere beelden die over de Nederlandse geschiedenis gaan, en waarin Nederland bijvoorbeeld begrepen wordt als 'tolerant' of als 'eerste moderne vrijemarktsamenleving'.

De implicaties eindigen hier niet. Ze beslaan ook de plaats van Nederland in de wereld. De geschiedenis van Bontekoe raakt bijvoorbeeld aan het terugkerende beeld dat de relaties tussen Nederland en China – of inwisselbaar andere delen van de wereld – door de eeuwen heen als vriendelijk en 'respectvol' gekenmerkt kunnen worden. Of dat het vroege Nederlands kolonialisme weinig impact had op samenlevingen en verhoudingen in Azië, dat het ging om krassen op een rots.

Ze beslaan zo de manieren waarop we de wereld proberen te begrijpen. Ook op terreinen die ver buiten dat Nederlandse verleden lijken te liggen, maar weldegelijk door diepgewortelde koloniale denkbeelden zijn geraakt. Het vermeende 'milde' en 'lokale' karakter van slavernij in Azië, vermeend onvergelijkbaar met de Atlantische wereld, is een voorbeeld van zo'n hardnekkig beeld.

Een kritische blik op de historiografie dwingt ons zo de rol van genestelde interpretatiekaders in de overlevering van historische

13 I. Schöffers, 'Fabricius, Johan Johannes (1899-1981)', in: Biografisch woordenboek van Nederland. URL: <http://resources.huygens.knaw.nl/bwn1880-2000/lemmata/bwn4/fabrici> [12-11-2013].

*Illustratie 4 VOC koopman met slaafgemaakten, vermoedelijk de landdrost van Batavia met gevangen weglopers, 1700-1725
(Bron: Rijksmuseum, SK-A-4988-00.)*

kennis onder ogen te zien. Het stelt ons voor de vraag waarom – ondanks de prachtige opbrengsten van de vakgebieden waar dit alles aan raakt – de maritieme geschiedenis, de koloniale, niet-westerse en arbeidsgeschiedenis – ondanks de datasets, nieuwe inzichten, conceptuele wentelingen en digitale technologie – waarom deze historiografie tegelijkertijd maar al te vaak ook een doorlopende bron blijkt te zijn voor koloniale vertekeningen.

Het maakt zichtbaar dat hoe wij begrijpen wat we van het verleden zien sterk wordt beïnvloedt door de beelden die we eerder hebben meegekregen. Ongeproblematiseerde interpretatiekaders krijgen zo een rol in de productie van wetenschappelijke en maatschappelijke consensus die we misschien nog het beste kunnen duiden als ‘dogma’s’. Schijnbaar onschuldige beelden worden van onder- en bovenaf overgeleverde basisaannames die als leerstellingen een eigen rol gaan spelen in verklarende narratieven over het verleden en heden.

En dat is waar de *deconstructie* haar doel dient – de studie van het verleden kan helpen om bedoelde en onbedoelde vertekeningen, koloniale beelden en zelfbeelden, zichtbaar te maken en te ontmantelen.

Het vliegwiel van deconstructie, analyse en reconstructie

Vanuit de samenleving, maar ook vanuit de wetenschap bestaat soms het idee – de laatste jaren aangewakkerd door radicaal-rechtse anti-diversiteitsbewegingen – dat in zulke kritische benaderingen zwart-kijkerij of zelfs culturele zelfhaat de boventoon zou voeren. Dient de deconstructie alleen de destructie?

In tegendeel: nieuwe geschiedenissen kunnen niet geschreven worden zonder nauwkeurig te kijken naar de ondergrond, de te lang ongeproblematiseerde fundamenteen, waarop we verder bouwen. De deconstructie scherpt dus de blik.

Misschien is dat wel wat het alarmisme daarover verklaart – van Piet Emmer tot Martin Bossenbroek, Wierd Duck en Elon Musk. Kritisch onderzoek en zelfbevraging ontmaskeren namelijk ook nieuwe gemakzuchtige dogma's: bijvoorbeeld dat de ontwrichtingen van kolonialisme in samenlevingen buiten Europa geen discussiepunt meer zouden zijn. Tijdens het symposium 'Colonial Archives and Meaningful Digital Infrastructures', waarin het belang en de mogelijkheden rond het gebruik van koloniale archieven in relatie tot de doorwerkingen van het kolonialisme werden besproken bleek wel anders.¹⁴ De doorwerkingen van kolonialisme spelen nog wereldwijd, van claims rond landbezit, tot het reconstrueren van geschiedenissen van gemeenschappen, tot de vorming van identiteit of het begrijpen van ongelijkheden.

Het opdoen van nieuwe inzichten vergt niet het weggijken, het wegedeneren, het bagatelliseren, maar eerst juist een diepgaande en kritische confrontatie met dat wat lang vermeden is – in dit geval: de structuren van geweld, de diepgaande impact van kolonialisme, de menselijke ervaring ervan, vormen van verzet – om van daaruit te zien hoe gebeurtenissen, concepten en ontwikkelingen opnieuw begrepen kunnen worden. Zo staat de *deconstructie* in dienst van de *analyse* en *reconstructie*. Nieuw onderzoek, zoals ook de versnelling van het Nederlandse onderzoek naar slavernij en kolonialisme van de afgelopen jaren, is in dat licht meer dan alleen een kwestie van tegenwicht bieden. Het gaat om vragen stellen die onderbelicht zijn gebleven, niet zozeer om lacunes te vullen, maar om tot een nieuw en beter begrip te komen van het verleden, en de wijze waarop het verleden het heden heeft gevormd.

¹⁴ Voor impressies van hetgeen besproken is tijdens het symposium, zie de verslagen van *Sprekend Verleden* (<https://sprekendegeschiedenis.nl/symposium-colonial-archives-and-meaningful-digital-infrastructure/>) en GLOBALISE (<https://globalise.huygens.knaw.nl/towards-creating-meaningful-infrastructures-for-colonial-archives/>).

Kritisch onderzoek biedt dan ook een voortdurende gedegen *toetsing* van overgeleverde verklaringen en beelden. En het biedt tegelijk de *grondslag* voor de vervanging met nieuwe verklarende narratieven. Zo komen we tot de drieslag van deconstructie, analyse naar reconstructie, en ontstaat daarmee een vliegwiel waarin iedere fase de ander voedt, en waarin bovendien de uitwisseling van inzichten en vragen tussen samenleving en wetenschap het proces van kennisproductie zowel krachtiger als betekenisvoller maakt.

Analyse

Dit betekent dat wát we onderzoeken, en wát daar de uitkomsten van zijn, fundamenteel van belang zijn. Want als de overgeleverde dromen van tropische geuren geconfronteerd zijn met het bloed en de modder, de alledaagse ervaringen en stemmen, die maar al te overvloedig uit de archieven stromen, als die confrontatie plaatsgevonden heeft, dan kunnen we opmaken wat het eigenlijk is dat we anders kunnen gaan zien. Welke nieuwe inzichten we opdoen en tot welke nieuwe interpretatiekaders dat leidt.

Het is daarom goed om hier stil te staan bij wat de deconstructie in dienst van de reconstructie kan opleveren. Dat kan aan de hand van de geschiedenis van Bontekoe rond een vijftal inzichten. De inzichten die daarbij worden uitgelicht laten voor nu veel van de 'zachtere' aspecten en de diepte van de lokale geschiedenissen meer op de achtergrond. Dat betekent niet dat deze niet ook besproken hadden kunnen worden, of dat deze minder belangrijk zijn. Mijn werkende leven begon niet voor niets met onderzoek naar interculturele verhoudingen, samenwerking en conflict tussen Europese en Aziatische zeelieden.¹⁵

Maar het voorbeeld van Bontekoe laat tegelijkertijd ook zien dat met zulke zachtere invalshoeken zonder aangescherpte kaders, op een verkeerde ondergrond, te gemakkelijk oude vertekeningen kunnen voortbestaan. Juist daarom is het van belang te constateren dat veel van de hardere inzichten nog altijd onvoldoende diep zijn doorgedrongen. Dat is niet omdat eerder geen kritische kanttekeningen zijn geplaatst. Integendeel. Ook voor de casus van het Nederlandse wereldwijde koloniale en slavernijverleden bestaan weldegelijk zeer diepgewortelde en rijke kritische tradities. Maar dit werk is ook lang (en soms actief)

¹⁵ Matthias van Rossum, *Werkers van de wereld. Globalisering, arbeid en interculturele ontmoetingen tussen Aziatische en Europese zeelieden in dienst van de VOC, 1600-1800* (Hilversum 2014).

gemarginaliseerd; en de inzichten ervan zijn nog altijd onvoldoende diep doorgedrongen.¹⁶

Gewelddadige systematiek

Maar wat zijn dan die inzichten waar Bontekoe ons mee confronteert? Dat is, allereerst, de *gewelddadige systematiek* van de koloniale expansie. De expeditie van Cornelis Reyerszoon naar Zuid-China is historiografisch weggezet als megalomaan of merkwaardig, als een afwijking of een soort historisch ongeluk. Dat is symptomatisch voor wat lang gedaan is met veel van de 'hardere' aspecten van het Nederlandse verleden, zoals het begin van de Nederlandse trans-Atlantische slavenhandel, het gebruik van slavernij in Azië, en veel momenten van koloniaal geweld.

Het tegenovergestelde wordt steeds zichtbaarder. De aanval op de Chinese kust was onderdeel van een *masterplan* dat vanaf de late jaren tien van de zeventiende eeuw werd uitgerold door hardliners in de elite van de Republiek en VOC.¹⁷ Laten we duidelijk zijn: ook daarvoor was de koers niet gericht op vriendelijk handelscontact. De vroegste aanwezigheid in de Molukken ging direct gepaard met veroveringen, fortbouw, en dwang richting lokale bevolkingen. In 1605 werd Ambon onderworpen, in 1607 Ternaten, in 1608 Makian, in 1609 Batjan en Banda Neira. Het is zomaar een bloemlezing van de koloniale agressie die al in de vroegste jaren werd ingezet. Gebieden werden onder direct koloniaal bestuur geplaatst of ingelijfd als 'vazal'. Deze vazalstatus betekende een einde aan de zelfstandigheid, meer dan een vermeende contractuele verhouding.

Hier werd de basis gelegd voor de Nederlandse koloniale expansie in Azië én het Atlantisch gebied. Bij de aanval op Banda Neira in 1609 was bijvoorbeeld Piet Hein, wiens Spaanse zilvervloot later de invasie van Brazilië financierde. En ook Adriaen van der Dussen was bij de aanval aanwezig. Zijn levensloop laat de systematiek van de machtsuitbreiding goed zien. Overal waar hij kwam klonken klachten over wangedrag tegen lokale bevolkingen, maar zijn loopbaan groeide gestaag. Hij was bij de aanvallen op het Bandanese eiland Pulau Ai in 1615 en 1616.

¹⁶ De lijst is te lang om op te noemen, maar een paar voorbeelden zijn het werk van Breman, Wekker, Vanvugt, Hagen, Dragtenstein, McLeod en Baaij. En zelfs belangrijk recenter werk, zoals het boek van Titas Chakraborty, *Empire of labor*, verdient meer aandacht dan het in Nederland vooralsnog gekregen heeft.

¹⁷ Matthias van Rossum, 'De VOC, van Amsterdam naar Azië', in: Pepijn Brandon et al. (red.), *De slavernij in Oost en West. het Amsterdam-onderzoek* (Amsterdam 2020) 52-61.

Tussendoor kreeg hij de verantwoordelijkheid voor de deportatie van de gehele eilandbevolking van Siau, ruim duizend kilometer verderop, om deze onderworpen Siauers op Pulau Ai tewerk te stellen. En ook hier beperkten de systematiek en de structuren van koloniale expansie zich niet tot Azië: Van der Dussen werd in de jaren '30 van de zeventiende eeuw bestuurder van de Nederlandse kolonie in Brazilië.

We zien zo een meedogenloze koloniale veroveringspolitiek en systematisch geweld, al ver voordat Jan Pieterszoon Coen werd aangesteld. Het voorbeeld van Bontekoe laat bovendien heel concreet zien dat het extreme koloniale geweld zich niet tot figuren als Coen beperkte, en evenmin alleen tot de contraremonstrantse facties die als koloniale *hardliners* voorstander waren van meedogenloos machtsdenken en het wegruimen van tegenstand. De schipper Bontekoe was volgens Nijgh remonstrant, maar ging in dienst van de VOC ook schijnbaar moeiteloos over tot de veroveringen, vrijheidsberovingen en deportaties aan de Zuid-Chinese kust.

Duistere bedoelingen

We zien ook een tweede inzicht, namelijk dat het Nederlandse kolonialisme en de gewelddadige koers, zowel vóór als na Coen's aanstelling, niet 'per ongeluk' ontstond. We zien de *intentionaliteit*, de *doelbewustheid*, van de politiek van kolonialisme en dwang. De aanstelling van Coen markeerde niet zozeer een fundamentele verschuiving in het doelbewuste koloniale geweld, maar vooral een versnelling. In 1619 werd Jakarta platgebrand om daar Batavia als machtscentrum te stichten. In mei 1621 volgde de verdere verovering, onteigening en vrijwel complete ontvolking van Banda. Slechts een klein deel van de geschatte 15.000 Bandanezen overleefde, als vluchteling of slaafgemaakt door de VOC.

Dit was al breed bekend. De rest van het masterplan is dat misschien minder. In 1621, direct na Banda, werd Abraham van Uffelen, een telg uit een rijke Amsterdamse koopmansfamilie met belangen in de Atlantische handel en slavernij, door Coen naar de zuidoostkust van India gestuurd met de opdracht om daar grootschalige slavenhandel op gang te brengen. Het kon hem niet snel genoeg gaan. En al binnen een jaar zond Coen daarom Cornelis van Suylensteijn als speciaal gezant. Zijn naam verwijst naar een claim, vermoedelijk als buitenechtelijke adellijke zoon, ten aanzien van het gelijknamige landgoed bij de Utrechtse Heuvelrug – een regio die in deze periode de speeltuin van de stedelijke koopmanselite van de Republiek was, die met hun

buitenhuizen en heerlijkheden die zich als een lappendeken van grootgrondbezit uitstrekten het landschap domineerden. Deze Van Suylensteijn werd in Zuid-India het persoonlijke breekijzer van Jan Pieterszoon Coen.

Van Suylensteijn kreeg het mandaat de slavenhandel te organiseren en iedereen te rapporteren die niet meewerkte. En hij kreeg voor omgerekend drie miljoen euro contant geld mee om in één klap 800 slaafgemaakten te kopen. Er was direct effect. In enkele jaren voerde de VOC meer dan 3.000 slaafgemaakten uit zuidoost-India weg. Aan boord van de *Nieuw Zeeland* waren alleen al bijna 1.200 slaafgemaakten: zoveel dat de ketels voor de rijst kapot kookten en de slaafgemaakten ‘soo verhongert ende uijtgeteert’ aankwamen dat in een paar weken bijna 250 mensen overleden.¹⁸

De VOC organiseerde daarnaast een tweede aanvoercircuit: naast Aziatische handelaren en contracten met vorsten werden vrijhandelaren, vaak voormalige VOC-dienaren, aangemoedigd om zelf op slavenhandel en rooftocht te gaan. Het was een soort geprivatiseerde shockdoctrine waarvan het effect nog onvoldoende systematisch onderzocht is.

Het schip *Arnhem* in 1623 laat het brede spectrum van de meedogenloze strategievoering van de VOC zien. Een reis die bekend is geworden door de verkenning van het zogeheten *Arnhemsland* in Zuid-Australië werd eigenlijk uitgestuurd met de opdracht om Papua-Nieuw Guinea, de Aroe en Kei-eilanden te bezoeken: om politieke contacten en claims te leggen, om steun aan gevluchte Bandanezen tegen te gaan, en om de mogelijkheden voor slavenhandel te onderzoeken.¹⁹

Ook de grote oorlogsexpedities pasten in dit masterplan. Direct na Banda werd een oorlogsvloot naar de westelijke Indische Oceaan gestuurd onder leiding van de Delftse regentenzoon Jacob Dedel – een neef van Adriaen van der Dussen. Het doel was een aanval op de Portugese hoofdplaats Goa, maar óók de slavenhandelsregio Mozambique. Niet veel later vertrok dus de vloot van Reyerszoon, met Bontekoe, naar Zuid-China.

18 NL-HaNA, VOC, inv. 1077, scan 286, zie: https://transcriptions.globalise.huygens.knaw.nl/detail/urn:globalise:NL-HaNA_1.04.02_1077_0286.

19 Dit blijkt onder meer uit het verslag van gezagvoerder Carstenz in ‘Sommarie Extract van t’ Journael van t’ghenne ons doorgaens op de vojagie van d’ondersoeckinghe. om d’oost met de Respective Jachten Pera en Aernem voorgevallen en bejagent is’. NL-HaNA, VOC, inv. 1079, scan 171 en verder, zie: https://transcriptions.globalise.huygens.knaw.nl/detail/urn:globalise:NL-HaNA_1.04.02_1079_0171.

Op deze schepen werden meer dan honderd slaafgemaakte Bandanezen meegezonden om te helpen met sjouwen en bouwen. En ook nu was de locatie geen toeval. Hier lag namelijk niet alleen de Portugese handelsplaats Macau: de hele zuid-Chinese kust was een centrum van de wereldeconomie, suikerproductie en slavenhandel. En ook al mislukte de aanval op Macau en de directe toegang tot de Chinese markt, de expeditie leidde wel tot de kolonisatie van het tegenovergelegen Taiwan. Daar werd net als op Java binnen twee decennia door de VOC een enorme koloniale suikerindustrie uit de grond gestampt die met Brazilië moest wedijveren.

Het was vanwege deze veroverde gebieden – van Banda, Java, de Molukken en later Taiwan, Sri Lanka, Zuid-Afrika – dat een ongekende Nederlandse slavenhandel in Azië op gang kwam, nog voor de grootschalige deelname van Nederlanders aan de trans-Atlantische slavenhandel. De woorden van Coen spreken hier boekdelen: het ging niet om schepen, maar om hele vloten die naar Coromandel, China en andere plekken moesten worden gestuurd om ‘vele duijssenden, jae, tot een oneijnndelijk getal’ slaven te halen.²⁰

En zo vertrok de *Gouden Leeuw* – die als één van de eerste schepen in maart 1622 slaafgemaakten van India naar Batavia had gebracht – direct achter de expeditie naar Zuid-China aan. Het kreeg bekendheid doordat het daar strandde op het eiland Lamey, nabij Taiwan. De bemanning werd door de bevolking overvallen en vermoord, het eiland heet nu Gouden Leeuwseiland.

Het schip laat zien hoe de verschillende stappen van een ijzingwekkend berekende strategie op elkaar ingrepen. Maar het laat ook zien dat het doelbewuste koloniale geweld onder Coen geen afwijking was, maar het patroon. Het voorval op Lamey werd veertien jaar later gebruikt als argument voor de ontvolking van het eiland. Opnieuw hoeft over de doelbewustheid geen twijfel te zijn. De Zeeuwse gouverneur van Taiwan, Hans Putmans, schreef dat het ‘uytroeyen’ van Lamey nodig was om tot ‘exempel’ (voorbeeld) van anderen te dienen.

Impact

Het brengt ons op een derde inzicht dat ik met u wil delen, namelijk dat de impact van Nederlandse koloniale expansies op samenlevingen wereldwijd al vanaf de vroegste periode groot was.²¹ Ik heb gesproken

²⁰ NL-HaNA, VOC, inv. 1077, scan 95. Zie: https://transcriptions.globalise.huygens.knaw.nl/detail/urn:globalise:NL-HaNA_1.04.02_1077_0095.

²¹ Dit in tegenstelling met een taaie en nog immer doorlopende aanname in verschillende

over de maar al te werkelijke nachtmerries die de bewoners van Lamei, Banda, Jakatra en Siau troffen, in 1636, 1621, 1619 en 1616.

Maar de voorbeelden zijn talloos, een duistere maalstroom. Denk aan de Grote Ambonse oorlog in de jaren vijftig van de zeventiende eeuw, waarin 1500 slachtoffers vielen en 12.000 bewoners werden gedeporteerd.²² Of de uitgerekte verdrijving en uitroeiing van de KhoiSan in Zuid-Afrika. Maar ook de complete transformaties van gebieden door uitdijende koloniale productie-economieën. Uiteraard Banda en Java, maar ook Zuid-Afrika, Taiwan, Mauritius. Zelfs een klein eilandje als Lamey werd direct na de ontvolking onteigend en aan Chinese ondernemers verpacht.²³

De verwoestende impact van Nederlands kolonialisme bleef ook in de tijd zelf niet ongezien. De vorst van Aceh liet in 1624 optekenen ‘verwondert te wesen over het onredelijk bedrijf’ van de VOC vanwege de vele ‘clachten van hostileitjen’ en ‘moetwilliche’ handelingen die ‘hem van verscheyden natien’ in Azië te ore waren gekomen.²⁴ De vorst van Tanjavur in Zuidoost-India protesteerde hetzelfde jaar tegen de grote slavenhandel die de VOC had opgezet, omdat ‘de meeste [mensen] werden gestolen en soo vercocht.’²⁵ In de kustplaats Cuddalore, vlak onder Pondicherry, werd gesproken over een ‘grootte beroerte’ (onrust) onder de lokale bevolking vanwege deze VOC-slavenhandel.

Verzet en veerkracht

Dit toont een vierde inzicht, dat vanzelfsprekend zou moeten zijn, maar toch te vaak onderbelicht blijft, namelijk dat vrijwel niemand zich vrijwillig bij deze agressieve koloniale expansie heeft neergelegd. Tijdens alle gewelddaden van de VOC hebben lokale bevolkingen zich verzet. En ook daarna bleef vrijwel niemand passief slachtoffer. Het verzet kreeg verschillende vormen – met expliciet geweld, in stilte, of door veerkracht.

Gevluchte Bandanezen zochten bij omliggende samenlevingen steun. Slaafgemaakte Bandanezen beraamden kort na de ontvolking opstanden in Batavia en Banda. De gedeporteerde Siauers vluchtten

historiografische stromingen dat de vroegmoderne Europese expansie in Azië een randverschijnsel was met relatief weinig impact. Denk hierbij aan P. Emmer en J. Gommans, *Rijk aan de rand van de wereld* (Amsterdam 2012), maar voor Azië komen deze veronderstellingen bijvoorbeeld ook terug in S. Beckert, *Empire of cotton* (New York 2014).

22 Piet Hagen, *Koloniale oorlogen in Indonesië* (Amsterdam 2018) 163.

23 NL-HaNA, VOC, inv. 1120, scan 296; inv. 1131, scan 395 en 0753.

24 NL-HaNA, VOC, inv. 1083, scan 531.

25 NL-HaNA, VOC, inv. 1083, scan 391.

*Illustratie 5 De aanval op Makassar door de VOC in 1667, (Romeyn de Hooghe)
(Bron: Rijksmuseum, 4.VELH inv. Nr 619-68.)*

al in 1617 van hun banningsoord Pulau Ai, naar verluid met hulp van Bandanezen uit het naastgelegen Pulau Rhun. In Arakan – hedendaags Myanmar – bezetten honderden Bengalezen – die door de vorst van Arakan weggevoerd waren – in 1644 de gebouwen van de VOC om te voorkomen dat hun landgenoten door de VOC geroofd en als slaven weggevoerd werden.

De Lameijers die na de ontvolking waren achtergebleven, bleven zich verzetten tegen nieuwe pachters die door de VOC op het eiland waren geplaatst. Anderen vluchtten uit de omgevingen waar ze naartoe waren gedeporteerd, of ze probeerden terug te keren.²⁶ Weggevoerde Lameijers probeerden als slaafgemaakten in Batavia hun leven zelf vorm te geven – de slavenopzichter zag dit als ‘onnut en brutael’ leven.²⁷ Meerdere Lameise vrouwen die de naam ‘Maria’ opgeplakt hadden gekregen kwamen decennia na hun wegvoering op verschillende manieren voor hun rechten op: in rechtszaken over

²⁶ NL-HaNA, VOC, inv. 1120, scan 496.

²⁷ NL-HaNA, VOC, inv. 1169, scan 568; inv. 1122, scan 450.

Illustratie 6 *Untung Surapati*, onbekend (1900-1950)

(Bron: Collectie Wereldmuseum, Coll.nr. 7082-S-465-133. Met dank aan Museum Nusantara, (1962 – 2013)

leningen,²⁸ in verzoeken om uitkeringen,²⁹ en zelfs vrijlating van de voortdurende slavernij.³⁰

We vinden hun acties, en regelmatig stemmen, ondanks de vervormingen, terug in de koloniale archieven – van getuigenissen in rechtszaken tot verzoekschriften en andere bronnen. Dit is opgemerkt en opgepakt, en toch staan we nog maar aan het begin van de mogelijkheden om de stemmen, acties van verzet en in bredere zin niet-Europese geschiedenissen in de koloniale archieven te bestuderen.

De transcripties van het VOC archief die met de infrastructuur van GLOBALISE (in dit geval in de tijdelijke transcriptieviewer)³¹

²⁸ NL-HaNA, VOC, inv. 9235, scan 408.

²⁹ NL-HaNA, VOC, inv. 1122, scan 175.

³⁰ NL-HaNA, VOC, inv. 1205, scan 749. Zie ook de behandeling van de casus van 'Marie Cabbecabbe Poespas' in: 'Echoes of genocidal erasure: a reflection on historical 'voices' and digital infrastructure for colonial archives', een blog voor GLOBALISE and de *Voices* website: <https://voices.iisg.nl/blog-echoes-of-genocidal-erasure/>.

³¹ Zie de transcripties van circa vijf miljoen scans van de Overgekomen Brieven en Papieren serie uit het VOC archief (NL-HaNA, 1.04.02) in de tijdelijke GLOBALISE transcriptieviewer: <https://transcriptions.globalise.huysens.knaw.nl/>. Meer VOC- en andere koloniale archieven zijn ondertussen

beschikbaar zijn gemaakt kunnen juist ook daarbij helpen. Want dankzij digitale technieken worden niet alleen observaties van bijvoorbeeld slavenhandel, maar ook van 'opstanden' zichtbaar.³² We kunnen zo de lange lijnen van verzet, veerkracht en de impact daarvan gaan bestuderen: van Cali in Kerala tot Surapati op Java. Van collectieve actie tot grensoverstijgende solidariteiten en nieuwe samenlevingen.

Historische doorwerkingen

Daarmee komen we – ten vijfde – bij de langetermijn historische doorwerkingen. De inzichten uit geschiedenissen zoals van Bontekoe kunnen een kapstok bieden voor een beter begrip van de langdurige effecten van kolonialisme, bijvoorbeeld door de stelsels van dwang die zich vanuit deze vroege periode ontwikkelden.

De slavenhandel is daarbij al ter sprake gekomen. De eerste reconstructies van het internationale dataproject *Exploring Slave Trade in Asia*, dat vanuit het IISG gegevens verzamelt over de slavenhandel in Azië om tot een nieuwe reconstructie te komen, laten zien hoe de vele, complexe verbindingen van de slavenhandel in Azië mensen tot verplaatsing over de hele wereld dwongen.³³ De multi-directionele aard van de slavenhandel, en de slechte documentatie, hebben bijgedragen aan de onzichtbaarheid. Mede daardoor is de omvang van deze slavenhandel in Azië nog niet goed vast te stellen, maar de eerste resultaten lijken aan te tonen dat slavenhandel in Azië zeer omvangrijk was, en hoewel we spreken van een groter gebied wijzen de gegevens erop dat de slavenhandel in Azië misschien wel vergelijkbaar was met de omvang van de trans-Atlantische slavenhandel.

Tegelijkertijd wordt duidelijk dat de geschiedenis van slavenhandel niet los staat van de bredere context van geschiedenissen van kolonialisme en dwang. Het zijn geschiedenissen die naast elkaar staan, maar ook onlosmakelijk verweven zijn. Want terwijl verschillende vormen van totslaafmaking en slavernij – afwisselend vormgegeven door oorlog, schuld, sociale uitsluiting, geboorte, veroordeling of tribuut – leidden tot commodificatie en gedwongen verplaatsing van

ook beschikbaar via de website van de gezamenlijke slavernijprojecten op het IISG, zie: <https://voices.iisg.nl/sourceslab/>.

32 Zo levert alleen de simpele lexicale zoekopdracht "opstand*" OR oproer* OR amok* OR amock*" al 14.237 resultaten op in <https://transcriptions.globalise.huygens.knaw.nl/> (transcriptievierwer versie maart 2024).

33 Zie voor het *Exploring Slave Trade in Asia* project: <https://exploringslavetradeinasia.com/>, en Pascal Konings et al., 'Exploring slave trade in Asia. First steps towards an international database', *TSEG – The Low Countries Journal of Social and Economic History* 20:1 (2023) 153-172.

mensen, zette de VOC tegelijkertijd ook vroege dwangsystemen in, die gekoloniseerde onderdanen dwongen tot herendiensten en de levering van agrarische productiegoederen. Deze zogeheten corvéestelsels waren voorlopers van het bekende, latere cultuurstelsel en zorgden op Java, Sri Lanka en in de Molukken al vroeg voor vormen van opsluiting en herordening van het platteland.

Volgen we deze geschiedenissen over tijd dan zien we dat ook de latere afschaffingen van slavenhandel en slavernij leidden tot nieuwe, haast onvoorstelbare expansies van koloniale dwang. De corvéestelsels werden het Cultuurstelsel. Terwijl de daaropvolgende privatisering van de koloniale economie weer zwaar leunde op arbeidsdwang via contractarbeid en op de ontginningen van plantagegebieden en infrastructuur aangelegd door de koloniale staat met afgedwongen herendiensten en gevangenenarbeid. De ontmanteling van het Cultuurstelsel werd dan ook opgevolgd door een explosie van het koloniale straffenstelsel.³⁴

Zo schakelde de koloniale exploitatie tussen verschillende dwangsystemen die door de staat georganiseerd werden. De ‘afgeschafte’ slavernij bleef in gekoloniseerde samenlevingen bij gebrek aan actieve maatregelen ondertussen voortbestaan, maar ging door de formele afschaffingen van eerst slavenhandel en daarna slavernij juist ondergronds: het werd informeler en onzichtbaarder. We zien daar de transformatie tot ‘moderne slavernij’, want met het wegvallen van de wettelijke kaders van koloniale slavernij en onder druk van koloniale bemoeienis van ook niet-Europese staten die slavernij voor de periode van abolitionisme reguleerden, werden verschijningsvormen gevarieerder en meer ingegeven door praktijk dan wet. Dit sluit aan bij de definitie van ‘moderne slavernij’ waar iedere vorm van slavernijachtige praktijk in is ondergebracht,³⁵ en die niet in competitie is met historische vormen van slavernij, maar begrepen moet worden als een vervolgtraject daarvan. Het voortbestaan van moderne slavernij is nadrukkelijk niet los te zien van de eerdere perioden van expansie van koloniale slavenhandel en de intensivering van koloniale slavernij

34 Matthias van Rossum, ‘The carceral colony. Colonial exploitation, coercion, and control in the Dutch East Indies, 1810s-1940s’, *International Review of Social History* 63 (2018) 65-88.

35 Zie bijvoorbeeld de definities van de Walk Free Foundation (<https://www.walkfree.org/what-is-modern-slavery/>) en de Anti-Slavery International (<https://www.antislavery.org/slavery-today/modern-slavery/>). De laatste omschrijft moderne slavernij breed als de situatie waarin ‘an individual is exploited by others, for personal or commercial gain. Whether tricked, coerced, or forced, they lose their freedom’.

Illustratie 7 Protestkunst tegen de behandeling en omstandigheden van migrantenarbeiders in huishoudelijk werk, verwerkt in een aankondiging van het wereldcongres tegen racisme in Durban (2001)

(Bron: Lembaga Budaya Kerakyatan Taring Padi, Racism in modern-day slavery, 2000. IISG, BG D40/361.)

wereldwijd, en evenmin van de golven van abolitionisme en de transformatie van het latere kolonialisme.

Op deze onderzoeksterreinen valt nog veel werk te verrichten. Allereerst zijn de wisselwerkingen en overgangsperioden tussen deze dwangstelsels nog teveel onderbelicht. Dat is problematisch, omdat het ruimte laat aan publiekshistorici die zich blijven laven aan de

vertekenende koloniale façades van humanitaire interventie en abolitionisme. Ten tweede zien we hier dat de geschiedenis van arbeid zich niet lineair ontwikkelt van dwang naar vrijheid, maar zich kenmerkt door steeds nieuwe complexe constellaties van arbeidsregimes waaruit dwang en precariteit verre van verdwenen zijn. We zien daarbij de cruciale rol van menselijk handelen in de voortdurende reacties tussen collectieve actie, verzet en bevrijding enerzijds, en de nieuwe vormen van controle en exploitatie anderzijds. Deze vraagstukken verdienen verder onderzoek.

Reconstructie

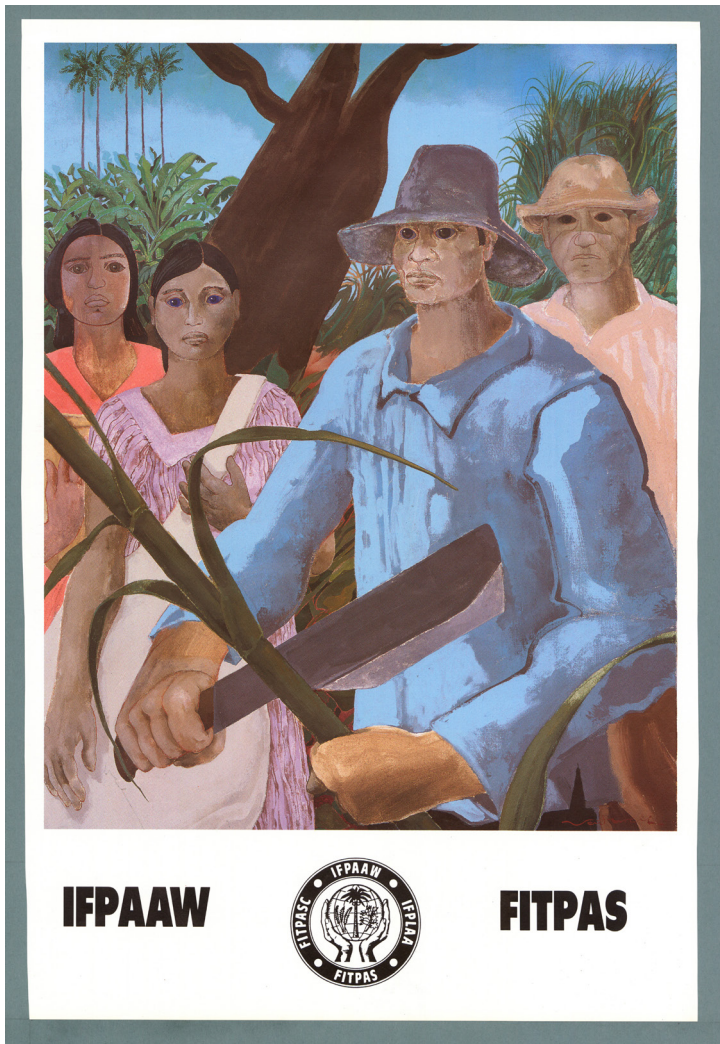
De waarde van reconstructie en maatschappelijke impact

En zo helpt de deconstructie, analyse en reconstructie van de verhalen van Bontekoe – en zijn zogeheten ‘jongens’ – om het Nederlandse en bredere Europese koloniale verleden in een ander licht te plaatsen. Het verleden raakt ontmaskerd, zoals Gustaaf Peek de *itinerario* ontleedt: in plaats van idyllische reizen over de wereldzeeën, mythen van Nederland als land van handelaren, tolerantie en diplomatie, zien we hier de ondergrond, de koloniale bloedbaden waaruit Nederland geboren werd, de ijzingwekkend systematische strategie van geweld, exploitatie en dwangarbeid.³⁶ We zien de doorwerkingen daarvan, maar ook de tegenverhalen, het verzet, de veerkracht, de verhalen van verandering en daarmee van hoop.

Nu het duidelijk is gemaakt waarom het zinvol is om dieper dat verleden in te duiken, wordt ook duidelijk hoe met historisch onderzoek de overgeleverde vertekeningen zichtbaar worden, toetsbaar, herzienbaar. Tegelijk wordt zichtbaar hoe precair dit eigenlijk is. Hoe niet alleen onze eigen positionaliteit, maar ook de breder overgeleverde kennis en raamwerken, de duiding van het verleden beïnvloeden.

Dat is geen reden om het bij postkoloniale reflectie te houden, maar juist om met kennisneming daarvan voorwaarts te gaan met gedegen systematisch, herleidbaar en invoelend historisch onderzoek. Want dat verleden is te belangrijk om onbegrepen te laten. Het is geen vreemd land, maar de ondergrond die alles waarop we bouwen gevormd heeft.

³⁶ Want misschien is dat wel wat Gustaaf Peek ons haast provocerend probeert voor te doen in zijn roman *Anno Domini* (2021). Het spannende en aantrekkelijke jongensboek moet worden ontleed om de harde, menselijke en met regelmaat gruwelijke historische werkelijkheden die daaronder liggen zichtbaar en begrijpelijk te maken.

Illustratie 8 Poster voor de organisatie van plantagearbeiders

(Bron: International Federation of Plantation, Agricultural and Allied Workers, 1988. IISG, BG D22/14.)

Onder nazaten van Bandanese gemeenschappen in Nederland en Indonesië worden immers nog altijd verhalen overgeleverd van geschiedenissen en kennis van vóór en tijdens de komst van de Portugezen en Nederlanders. Verhalen dus van geweld, maar ook van veerkracht. Hetzelfde geldt voor nazaten van slaafgemaakten, contractarbeiders, pachters en keuterboeren, dienstmeiden, mijnwerkers en fabrieksarbeiders.

Het blijft belangrijk om te benadrukken dat geschiedenissen van koloniale slavernij voor velen slechts twee of drie generaties verwijderd zijn. Die van kolonialisme en dekolonisatie zijn nog veel dichterbij. Dit kan dus niet weggezet als een geschiedenis van ‘toen’ of een ‘ander’, het is de geschiedenis hier en nu, van iedereen. Het is de geschiedenis van industrialisatie, de welvaartstaat en de afbraak ervan, van de doorwerking van exploitatiestructuren in recentere globalisering, mondiaal kapitalisme, de klimaatcrisis en de fascistisch-populistische apocalyps die daaruit geboren is.

Laat dat dus niet leiden tot boze dromen, maar juist tot de wil om onze geest te scherpen, om met een kritische blik nieuwe inzichten te blijven vormen. Het verleden is namelijk noodzakelijk om te begrijpen hoe we hier gekomen zijn, hoe samenlevingen – en al haar actoren én structuren – zich hebben ontwikkeld. En dat levert kennis op die het heden misschien niet meteen verandert, maar wel ingrediënten biedt, handelingsperspectieven, voor dialoog, verbinding en bevrijding.

Dat is waar een mondiale, op menselijke leest geschoeide geschiedwetenschap kan bijdragen om de wereld beter te begrijpen. Zeker wanneer we historische bronnen met alledaagse ervaringen en perspectieven daarin een centrale plaats kunnen geven.

Hoe we daar moeten komen.... de agenda vanuit deze leerstoel

Het is mijn doel om met deze leerstoel de ontwikkeling van mondiale geschiedenissen van arbeid en kolonialisme voort te zetten. Deze leerstoel richt zich op de vragen die dit veld verder brengen. Ik onderzoek hoe de geschiedenis van kolonialisme zowel gekoloniseerde als koloniserende samenlevingen heeft beïnvloed. Hoe dit in het bijzonder de wereldwijde geschiedenis van arbeid, in het bijzonder slavernij en dwangarbeid, heeft gevormd, en hoe mensen daarop reageerden door middel van verzet en collectieve actie. De leerstoel bevindt zich zodoende op het kruisvlak van sociale geschiedenis en *Global Labour History*, koloniale en wereldgeschiedenis. Vanuit een mondiaal-sociaalhistorische lens horen daar alle aspecten van de menselijke ervaring bij – uit de mondiale arbeidsgeschiedenis vloeit zo de *global social history* voort.

De leerstoel beoogt zo – door een duidelijk focus op de kernvragen van deze tijd, maar met een openheid richting bredere vraagstukken – een aanjager te zijn op de inhoudelijke onderzoeksagenda's rond arbeid, kolonialisme en verzet. Het doel is om dat te versterken door

de inzet op het opbouwen van betekenisvolle wetenschappelijke infrastructuren, het bevorderen van collegiale werkomgevingen en samenwerkingsverbanden, en het integreren van maatschappelijke impact in de kern van ons academische werk.

Op veel verschillende manieren wordt al hard aan dit academische programma gewerkt. Allereerst door onderzoeksprojecten tussen het IISG en de Radboud Universiteit die *mondiale, microhistorische* en *structurele* benaderingen samenbrengen om de geschiedenis van totslaafmaking, slavenhandel en racialisering beter te begrijpen, en daarin de dichotomie tussen Azië en de Atlantische wereld te beslechten.³⁷ Ten tweede met projecten die data verzamelen over de slavenhandel in Azië,³⁸ voor koloniale rechtszaken als bron,³⁹ of de veelheid van collectieve actie en verzetsvormen.⁴⁰

En ten derde met projecten die nieuwe digitale onderzoeksinfrastructuren bouwen voor koloniaal archief. Zo ontsluit het NWO Groot Infrastructuur project *GLOBALISE* (2022-2026) een cruciaal deel van het VOC-archief, namelijk de circa vijf miljoen scans van de *Overgekomen Brieven en Papieren*, die met een brede verscheidenheid aan soorten documenten uit alle vestigingen van de VOC in Azië en Afrika een uniek beeld geven van de alledaagse werking van de VOC, het effect op gekoloniseerde en de wisselwerking met niet-Europese samenlevingen in deze regio's.⁴¹ En recent toegekende *Chains of the Past* (2026-2030) zal informatie over slaafgemaakten uit verschillende koloniale archieven koppelen en toegankelijker maken, waardoor voor de Nederlandse Aziatische en trans-Atlantische slavernijgeschiedenissen op nieuwe manieren onderzoek gedaan kan worden naar menselijke levensgeschiedenissen onder slavernij en naar voorouders in koloniale context.⁴² In de gezamenlijke slavernijprojecten, die een cluster voor *global slavery history* vormen, wordt op het IISG ondertussen gewerkt aan het beschikbaar maken van

37 Meer informatie is te vinden op: <https://voices.iisg.nl/>.

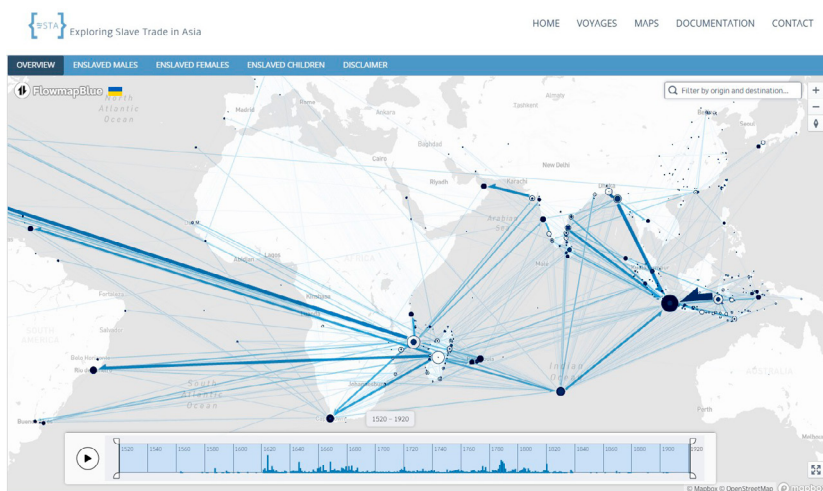
38 Zie het *Exploring Slave Trade in Asia* project: <https://exploringslavetradeinasia.com/>.

39 Zoals verwerkt in het *Resilient Diversity* project van Universiteit Leiden en het IISG. De database is beschikbaar via <https://voices.iisg.nl/courtrecords/>.

40 De Global Hub Collective Labour Actions van het IISG, onder leiding van Rosa Kösters en Jens Aurich, vernieuwt het beeld van verzet en collectieve actie door data te verzamelen vanuit een mondiaal historische lens.

41 GLOBALISE is een project van het Huygens Instituut en het IISG, in samenwerking met de Vrije Universiteit, de Universiteit van Amsterdam (CREATE) en het Nationaal Archief, zie <https://globalise.huygens.knaw.nl>.

42 Chains of the Past is een project van de Radboud Universiteit en het IISG, in samenwerking met een groot aantal maatschappelijke, wetenschappelijke en erfgoedpartners, zie <https://chainsofthepast.iisg.nl>.

Illustratie 9 Nieuw perspectief op de mondiale geschiedenis van slavenhandel door de data van het project Exploring Slave Trade in Asia (ESTA)
(Bron: <https://exploringslavetradeinasia.com/maps.php> (dd 01-02-2026).)

tekstherkenning voor een breder palet aan (vroegmoderne) koloniale archieven voor Azië en Aziatische slavernijgeschiedenissen. Daarbij wordt naast Nederlandse archieven ook gewerkt aan tekstherkenning van gedigitaliseerde Franse, Portugese en Spaanse archieven.⁴³

In dit werk aan onderzoek en infrastructuur hebben we de kans – maar nadrukkelijk ook de verantwoordelijkheid – om verder te gaan het dienen van onze eigen onderzoeksinteressen of het beperkt (‘neutraal’) aanbieden van data en archieven. Dat vergt niet alleen het aanbrengen van een transparante historische contextualisering – van de bron en haar inhoud, maar ook inhoudelijke handwijzingen voor gebruikers hoe de concepten, bronnen en geschiedenissen die met een infrastructuur worden ontsloten te begrijpen. Dit vraagt om een bewuste en ethische aanpak waarin de implicaties van de verstrekkende gevolgen van de geschiedenissen waarbinnen deze archieven tot stand zijn gekomen mede vorm geeft aan de keuzes die gemaakt moeten worden bij de invulling en uitvoering van de infrastructuur die wordt gebouwd.

43 Met dank aan de tekstherkenning, gemaakt door Bethany Warner, met de software Loghi, de transcriptievierwer gemaakt door Pascal Konings, en de bijdragen voor *ground truth* (trainingsmateriaal) van onderzoekers, studentassistenten en samenwerkende projecten. Deze tekstherkenning wordt gemaakt in het kader van de gezamenlijke slavernijprojecten van het IISG: het Open Competitie project *The Global Business of Slave Trade* (Filipa Ribeiro da Silva), het NWO Vidi project *Resisting Enslavement* en het ERC Consolidator Grant project *Voices of Resistance* (GlobSlav, 101125333). Voor meer informatie zie: <https://voices.iisg.nl/sourceslab/>.

De koloniale geschiedenissen en andere erfenissen van doorwerkende onrechtvaardigheden vormen – van bron tot publicatie, van analyse tot outreach – een kern van ons vakgebied en vragen dus om verantwoordelijkheid te nemen om te werken aan een bewust digitale infrastructuur die wetenschap en samenleving verder helpt. Deze leerstoel beoogt daaraan bij te dragen door samen met archieven het hele koloniale archief in den brede van *digitaal* naar *tekstherkend* en naar *betekenisvol verrijkt* te krijgen. En om bij te dragen aan het bouwen van infrastructuren die voorbij de nauwe focus op *doorzoekbaarheid* juist bewegen naar het faciliteren van *onderzoekbaarheid*. Om zo het vliegwielt tussen wetenschap en infrastructuur van kritische deconstructie, dekoloniale analyse en mondiaal-historische reconstructie verder te brengen. En om bij te dragen aan de zoektocht hoe verrijkte archieven en nieuwe technieken op verantwoorde en betekenisvolle wijze toegankelijker gemaakt kunnen worden, niet alleen voor een kleine groepen technisch-geschoolde onderzoekers, maar juist ook breder voor geïnteresseerde publieken wereldwijd.

Het bewustzijn van het belang van de historische wetenschap voor het heden is diep verankerd in de instituten die ik mijn thuishaven mag noemen, het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis in Amsterdam en de Radboud Universiteit in Nijmegen. Zo is het IISG opgericht om archieven van sociale bewegingen en denkers te redden van de dictatoriale regimes in Europa in de jaren dertig. En het heeft zich vanuit die missie hard gemaakt om kennis (archieven, beeld, geluid en meer) van over de gehele wereld een veilige haven te blijven bieden, en heeft het zich ontwikkeld van een plek waar kennis niet alleen wordt opgeslagen, maar ook geproduceerd. Niet alleen voor, maar ook in samenwerking met sociale bewegingen, verzamelaars, wetenschappers en anderen. Deze missie blijft onverminderd relevant, met de steeds terugkerende vraag hoe deze richting te geven in tijden die net zozeer vragen om gedegen wetenschappelijk inzicht als om bevlogenheid.

Het voorbeeld van het Nederlandse koloniale en slavernijverleden laat zien dat het aanzwengelen van het vliegwielt van deconstructie, analyse naar reconstructie, zowel wetenschappelijk als maatschappelijk, urgentie heeft. Het kolonialisme heeft niet alleen samenlevingen wereldwijd diepgaand geraakt en gevormd, maar heeft tegelijkertijd op allerlei manieren dus ook het perspectief op de werking en gevolgen

daarvan vergaand vervormd en beperkt, in Nederland en in voormalig gekoloniseerde samenlevingen.

Juist daarom – om te zien wat de effecten zijn geweest van dat kolonialisme, dat dus niet als krassen op een rots aan de oppervlakte bleef – zijn nieuwe kennis, verantwoorde methoden, maar ook toegang tot bronnen, voor wetenschap en samenleving, van groot belang. Dat is de opgave waarvoor we staan, en waarin onze wetenschappelijke en maatschappelijke verantwoordelijkheid overeenkomen: met het voortdurende vlieg wiel de impact van kolonialisme, kapitalisme en andere grote ontwortelingen onderzoeken, dwars door de soms alles vervormende vertekeningen die ze hebben nagelaten.

We kunnen door een voortdurende kritische zoektocht, samen met goedwillende krachten in onze samenleving, met beter inzicht in het verleden onze steen bijdragen om tegen de stroom in te blijven werken aan een betere toekomst. Ook dat is hoe nachtmerries tot dromen kunnen verworden.

Over de auteur

Matthias van Rossum is specialized in global labour history, the history of slavery, colonialism, resistance and social strategies.

He completed his dissertation at the Vrije Universiteit Amsterdam in 2013. Since 2016, Van Rossum works as Senior Researcher at the Research Department of the International Institute of Social History and is professor of *Global Histories of Labour and Colonialism* at Radboud University Nijmegen.

E-mail: mvr@iisg.nl